

УДК 027.021:908+025.17:004

ХЕРСОНЕСЬКА БІБЛІОТЕКА: ГОТОВНІСТЬ ДО ЩАСЛИВОГО ВИПАДКУ¹

Л.О. Гриненко

(Наукова бібліотека Національний заповідник „Херсонес Таврійський”, м. Севастополь, Україна)

У доповіді представлена інформація про проект з автоматизації музейної роботи і оцифрування архівного фонду музею і наукової бібліотеки.

Ключові слова: лабораторія книжкової консервації, реставрація видань, археологічна періодика, електронна колекція, цифрова копія

В докладе представлена информация о проекте по автоматизации музейной работы и оцифровки архивного фонда музея и научной библиотеки.

Ключевые слова: лаборатория книжной консервации, реставрация изданий, археологическая периодика, электронная коллекция, цифровая копия

Дозволю собі злегка перефразувати зачин відомого роману Льва Толстого про щасливі й нещасливі сім'ї: усі бібліотеки схожі одна на одну – книги, полиці, каталоги – а ось набір проблем, як правило, у кожної бібліотеки свій.

Ось невелика довідка, свого роду візитна картка нашої бібліотеки:

Заснована вона в лютому 1893 року при музеї, створеному на руїнах стародавнього міста Херсонеса Таврійського відомим археологом-любителем Карлом Казимировичем Косцюшко-Валюжиничем. В одному з приватних листів він написав: «Я не уявляю собі музей без бібліотеки». Цей рік – ювілейний для нашого засновника: рік 160-річчя з дня його народження. У наші дні бібліотека має статус закритої спеціальної наукової бібліотеки Національного заповідника «Херсонес Таврійський». Зібрання книг з археології, історії, мистецтва, етнографії та суміжних дисциплін на багатьох мовах, у тому числі, - стародавніх, налічує більше 30 тисяч томів. Обслуговує бібліотека співробітників заповідника, а також учених, які пов'язані із заповідником договорами про наукову співпрацю. Кількість читачів не перевищує 200 осіб на рік. Розташовується бібліотека в пристосованих приміщеннях так званої Головної будівлі музею, у трьох приміщеннях загальною площею близько 180 кв. м. Умови зберігання книг незадовільні – старі дерев'яні стелажі, брак місця для зберігання і роботи з книгами, близькість вузької котельної і, як наслідок, зайва сухість повітря – усе це викликає побоювання за збереження фондів. Проблемою досі є комплектування фонду новими виданнями на регулярній основі. Список можна продовжити. Таким чином, ми бачимо, Херсонеська бібліотека має великий набір труднощів. Іноді ці труднощі і проблеми є продовженням виражених особливостей нашого зібрання.

До особливостей нашої бібліотеки слід віднести: по-перше, велику кількість рідкісних і найбільш рідкісних видань, що збиралися багатьма поколіннями вчених, по-друге, постійне використання цих старовинних видань сучасними дослідниками, яке викликане специфікою археологічної науки: чим раніше пам'ятник був описаний, тим цінніший цей опис для нашого часу.

Вище були описані наші стартові умови й стимули для подолання труднощів. Як же вдається в наших умовах піклуватися про збереження цінних фондів бібліотеки? Мені часто доводиться говорити, що нашим книгам допоміг щасливий випадок: співпраця заповідника з Інститутом Класичної Археології Техаського університету. Це, безумовно, так і є. Проте, як сказав хтось, у випадку є анатомія, тобто, якісь складові частини та передумови. Можливо, анатомія нашого випадку допоможе комусь почати прямування до успіху?

¹ Доклад на русском и английском языках представлен по адресу: http://conf.cpic.ru/eva2007/rus/reports/report_1223.html

Як уже зазначалося раніше, у кожній бібліотеці є власний список проблем. Наведу «першу трійку» такого списку для Херсонеської бібліотеки:

- постійне використання рідкісних видань читачами
- крижкість паперу через підвищену сухість повітря
- брак місця для зберігання книг та роботи читачів.

Отже, *анатомія випадку: мене, як завідувача «бібліотеки рідкостей» завжди турбує проблема реставрації старих видань. Я вважаю, що більшість з них є витворами мистецтва книговидавця і той самодіяльним ремонтом, який роблять іноді наші читачі, з добрих мотивів, склеюючи скотчем розірванні сторінки, абсолютно недопустимий для таких книжок. Мені хотілося, щоб ставлення до цих книг було таким же дбайливим і етичним, як до музейних експонатів. Вважаю, що саме ця глибока переконаність і допомогла в результаті змінити на краще долю нашої книжкової колекції. Нематеріальне прагнення пізніше обросло матеріальними ресурсами.*

Можна назвати випадковим те, що я була залучена в реалізацію проекту автоматизації музейної роботи і оцифрування архівного фонду музею, під назвою «Мегаріка». Проект здійснюється за допомогою наших колег з Інституту Класичної Археології Техаського університету і націлений на створення могутньої геоінформаційної системи про археологію та історію дослідження Херсонеса Таврійського. Уже розроблені модулі для автоматизації діяльності архіву, експозицій, фондового зберігання, реставрації археологічних знахідок, створення колекційних описів. На черзі – модулі паспортизації нерухомих пам'яток археології, нумізматики й епіграфіки. Але повернемося в бібліотеку, де також багато необхідно зробити.

Напевно, щасливим випадком був вибір комісії IREX – агентства з наукових обмінів при уряді США, що відібрала мене для поїздки в штат Техас восени 2002 року, на 4-хмісячне стажування з оцифрування архівних і бібліотечних матеріалів. Також випадковим став мій візит у бібліотеку Центру ім. Гарі Рансома Техаського університету в Остіні: знайома запропонувала мені відвідати лекцію про італійські манускрипти. Але вже моє питання до лектора «А як у вас реставрують старовинні видання?» було *абсолютно не випадковим, а закономірним і вистражданим. Далі ланцюжок щасливих подій вишикувався таким чином: після мого питання для мене була організована екскурсія в реставраційні майстерні цього чудового Центру, в якому я не тільки побачила свою мрію, - книги, що реставруються, зберігаються і використовуються точно так, як і музейні експонати, - але і познайомила з прекрасними людьми - ентузіастами і професіоналами: Джимом Страудом, Олівією Приманіс, Барбарою Браун, Стефані Уоткінс і багатьма іншими. Та екскурсія та подальше професійне спілкування стали початком нашої співпраці з Центром ім. Гарі Рансома. Саме високі стандарти роботи співробітників Центру і його оснащення служили і служать зразком для нас. Уже наступного літа в Херсонес приїхала аспірантка Центру Холлі Робертсон, яка провела блискучий і професійний аналіз стану колекції, допомогла виробити першочергові заходи щодо поліпшення умов зберігання. Найголовнішою подією цього першого сезону можна назвати те, що в допомогу до Холлі Робертсон була запрошена Ольга Панасенко, яка стала потім співробітником нашої бібліотеки – реставратором книг і документів. Холлі Робертсон навчила Ольгу основним методам роботи, потім Оля продовжила навчання в Києві, у бібліотеці ім. В. І. Вернадського, у літній сезон 2005 і 2006 рр. брала участь у майстер-класах і слухала лекції фахівців Центру Гарі Рансома, що приїжджали до нас, а не так давно, навесні минулого року, пройшла стажування в Техаському Центрі.*

Завдяки цим випадковим і не випадковим подіям, у Херсонесі з'явилася невелика лабораторія книжкової консервації та реставрації, що озброєна передовими методами цієї науки і знаходиться під патронатом наших колег із Центру Гарі Рансома, які постійно надають нам експертну допомогу. Фінансування роботи лабораторії проводить Добродійний фонд «Підтримка Херсонеса», створений в Севастополі директором Інституту Класичної археології Техаського університету, професором Джозефом Картером. Стаціонарне устаткування частково виготовлене в Севастополі, частково – у Львові, в Українському науково-дослідному інституті поліграфічної промисловості ім. Т. Г. Шевченка. Спеціальні матеріали й пристрої для реставрації та консервації книг і документів отримуються нашими спонсорами, в основному, у США, оскільки в Україні їх поки не виготовляють.

Участь зав. бібліотеки в розробці проекту музейної автоматизації й оцифрування документів «Мегаріка», дозволила нам розробити та здійснити комплексний підхід до збереження книжкового і документального фонду. Цей підхід полягає в поступовому виведенні з обігу рідкісних і цінних видань за допомогою виготовлення їх цифрових копій, з одночасною консервацією і реставрацією оригіналів. Зрозуміло, що реставрувати всі примірники просто неможливо, тому, якщо оригінал книги у поганому стані, застосовується метод упаковки його в захисний контейнер. Ці різноманітні контейнери – конверти, коробки і теки з безкислотних матеріалів – буквально рятують наші пересушені книги і брошури, чимало з яких раніше кришилися на полицях, якщо їх необережно зачепити. Крім

того, ми також прагнемо покращувати умови зберігання всієї колекції рідкісних видань за допомогою різних матеріалів і пристроїв у той час, коли організувати кардинальне поліпшення можливо, тобто – поки не в наших силах, наприклад, збільшити площу сховищ, замінити старі стелажі та полиці тощо. Так, запобігаючи контакту паперу з дерев'яною поверхнею стелажа, ми вистилаємо полиці безкислотним папером, використовуємо тримач для книг із спеціальним покриттям, горизонтальне зберігання.

Провідну роль у комплексному підході виконує визначення пріоритетів для зберігання шляхом поділу фонду на декілька колекцій – підпроектів, кожному з яких надається власний номер у черговості комплексної обробки і дається оцінка його стану. Комплексний підхід до збереження рідкісних видань можна продемонструвати сьогодні на прикладі одного із підпроектів, що завершений, – оцифрування «Вістей Таврійської Вченої Архівної комісії» - періодичного видання, що виходило в Сімферополі з 1897 по 1920 рр. Це видання до сьогодні є одним із найбільш необхідних джерел з історії й археології Криму. Наша бібліотека має повне зібрання випусків цього видання.

Стан колекції був ретельно вивчений, відібрані примірники для реставрації, потім усі томи (57 випусків) були відскановані на спеціальному сканері (Minolta PS 3700), який спеціально придбаний для проекту «Мегаріка», і сканує книги і документи зверху, без пошкодження; потім цей банк комп'ютерних зображень був конвертований у форматі PDF і DJVU – таким чином, були створені електронні копії книг; потім вони були розміщені в Інтернеті, на спеціальному сайті – www.library.chersonesos.org, де можливо здійснити пошук за змістом томів. Для співробітників заповідника цифрові копії доступні в локальній комп'ютерній мережі, щоб не перенавантажувати інтернет-трафік. Одночасно всі книжкові оригінали були упаковані в захисні конверти з безкислотного паперу, деякі старі примірники відреставровані. Полиці, на яких зберігаються ці видання, вистилали безкислотним папером для запобігання взаємодії з агресивною дерев'яною поверхнею.

Це не єдина наша колекція, до якої ми застосовуємо або плануємо застосувати подібний комплексний підхід. Найголовнішим завданням є розміщення в мережі Інтернет усіх наших збірників археологічної періодики другої половини XIX - початку XX ст., а також інших цінних видань з археології та історії Херсонеса і Криму.

Моя розповідь про проекти, що реалізуються або заплановані, була б неповною, якби я не згадала ще одну сферу нашої діяльності: створення електронних каталогів і картотек, веб-проектів, а також електронне документування процесу реставрації книг. Оскільки бібліотека є частиною музею, а в музеї створюється комплексна система автоматизації «Мегаріка», то ми не стали купувати програмне забезпечення, що є на ринку, для бібліотек, а вважали за краще розробити його як модуль загальної музейної системи із загальноприйнятими функціями каталогізації, пошуку книг і статей за базою даних, ведення формулярів читачів і дистанційного замовлення літератури. Деякі з цих функцій поки знаходяться в процесі розробки. У результаті він не відрізнятиметься від стандартних систем на основі web-технологій. Модуль же автоматизованого опису і документування процесу книжкової реставрації «Скрипторій» - наша гордість, наскільки нам відомо, він взагалі поки не має аналогів, які комерційно поширені. Програма «Скрипторій» дозволяє шляхом вибору або заповнення ряду електронних полів створювати протоколи реставрації книг. У результаті користувач програми може прослідити крок за кроком етапи роботи реставратора, одержати максимум інформації про конкретний книжковий примірник. Це заслуга не стільки програмістів проекту «Мегаріка», скільки співробітника бібліотеки Ольги Панасенко, яка провела величезну аналітичну роботу і розбила набір полів і файли допомоги користувачам.

На жаль, темпи наповнення електронного каталогу поки не дозволяють уявити його в глобальній мережі Інтернет (штат бібліотеки дуже малий для такого завдання), але ми сподіваємося, що через два-три роки будь-хто зможе ознайомитися зі складом наших фондів, а також викачати на свій комп'ютер книгу з нашого банку цифрових копій. При цьому нашим головним завданням буде забезпечення дотримання авторських прав на літературні твори. Про це ми думаємо вже зараз.

Також у наших найближчих планах подолання ще однієї проблеми Херсонської бібліотеки – проблеми браку місця для зберігання і роботи з колекціями. Цього року ми підготували розгорнені пропозиції та заявку для отримання гранту на устаткування окремого приміщення для зберігання книг та альбомів великого формату, більшість з яких є справжніми унікалами, а також переведення в інше приміщення і дообладнання Лабораторії реставрації книг і документів. Не тільки будемо сподіватися на щасливий випадок, але й будемо готувати його нематеріальною силою любові до книжкових зібрань Херсонського музею.

Будемо й надалі намагатися знайомити колег із нашим досвідом.